

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.50>**Воробей П.А.**

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0003-2470-1920*

Тильчик В.В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та
цивільно-правових дисциплін
Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-5964-3439*

Форосяний А.В.

*доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-8683-488X*

МЕЖІ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Процес доказування у кримінальному провадженні складається з класичних елементів збирання, перевірки, оцінки доказів. Доказування досить детально регламентоване Кримінальним процесуальним кодексом (далі КПК). Разом з тим питання визначення меж доказування було і залишається дискусійним питанням як в теорії кримінального процесу так і в практичній діяльності судових і правоохоронних органів. Доказування становить процес пізнання об'єктивної реальності для встановлення обставин що входять у предмет доказування. Але пізнання об'єктивної реальності важко

обмежити нормативними правилами для того щоб цей процес не переходив межі розумних строків і не порушував реалізацію завдань кримінального провадження передбачених ст.2 КПК, а саме швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необгрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження меж доказування у кримінальному провадженні здійснювали такі науковці як В.С. Гнатенко, Ю.М. Грошевий, М.В. Деев, В.С. Зеленецький, Є.Г. Коваленко, Я.Ю. Конюшенко, О.І. Марочкін, М.І. Станкович, С.М. Стахівський та інші вчені. Разом з тим, окремі питання встановлення меж доказування у кримінальному провадженні є дискусійними і потребують подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження дискусійних питань визначення меж доказування у кримінальному провадженні з метою вдосконалення як теорії кримінальної процесуальної діяльності так і практичної діяльності судових і правоохоронних органів України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК у кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи

до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПК).

Закон не визначає коли саме можна вважати кількість доказів зібраних у кримінальному провадженні достатньою для прийняття підсумкового рішення у провадженні. Позиції з цього приводу можуть бути різними у сторони обвинувачення і у сторони захисту. Також можуть відрізнитися погляди на це питання між собою у суб'єктів кримінального провадження які ведуть кримінальний процес.

Дослідження проблемних питань визначення меж доказування у кримінальному процесі має свою тривалу історію. М.М. Михеєнко вважав, що межі доказування визначають глибину, ступінь дослідження обставин, коло, обсяг доказів і їхніх джерел, доказових фактів і процесуальних дій, що є необхідними для цього [1, с. 105]. С.М. Стахівський зазначав, що межі доказування треба розуміти як таку сукупність доказів і їхніх процесуальних джерел, збирання і дослідження яких забезпечить повне й якісне встановлення всіх обставин предмета доказування й ухвалення обґрунтованого рішення в кримінальній справі, а їх правильне встановлення є необхідною умовою забезпечення достатньої глибини пізнання відповідних обставин, а також необхідної надійності та переконливості результатів такого пізнання [2, с. 11–12]. М.В. Деев визначає предмет і межі доказування у вигляді

системи координат, на одній осі якої перебуває предмет доказування, на іншій – межі доказування. Просуваючись по осі предмету доказування, ми переходимо від однієї обставини предмету доказування до іншої. А чим далі ми просуваємося по осі меж доказування, тим більш глибоко і детально встановлюємо елементи предмету доказування. Також розкриваючи співвідношення таких понять, як «межі доказування» і «достатність доказів», автор зазначає, що вони з різних боків характеризують те саме явище, межі доказування вказують на нього шляхом окреслення певних рамок, в яких перебуває позначуване явище, а достатність доказів вказує на це ж явище, характеризуючи його суть, зміст. Межі доказування виділяють, виокремлюють зі всієї гіпотетично можливої сукупності доказів саме достатню їх сукупність, відмежовуючи її, з одного боку, від недостатньої сукупності доказів, а з іншого – від надмірної. Саме між цими двома межами і лежить достатня сукупність доказів, перебуває достатність доказів [3, с. 5]. Я.Ю. Конюшенко визначає межі доказування як достатність, повноту і достовірність дослідження фактичних даних, що зумовлюють ухвалення процесуальних рішень у кримінальному провадженні [4, с. 11]. В.С. Гнатенко зазначає, що предмет і межі доказування є взаємозалежними правовими категоріями, які не можуть розглядатися окремо одна від одної та належать до єдиної системи координат. З гносеологічного погляду, поняття «межі доказування» автор вважає сукупністю достатніх доказів, яка є засобом достовірного пізнання предмету доказування, та визначає їх як сукупну змістовно-структурну характеристику доказів у кримінальному провадженні, наявність якої дозволяє вважати встановленими з відповідним рівнем вірогідності фактичні підстави процесуального рішення [5, с. 6–7]. М.І. Станкович зазначає що зважаючи на те, що кримінальний процесуальний закон ніколи не визначав межі доказування, їх теоретичне дослідження на різних етапах розвитку кри-

мінального процесуального законодавства та науки кримінального процесу відзначається розмаїттям поглядів: від заперечення самостійного існування й ототожнення з іншими правовими категоріями (насамперед із предметом доказування) до розкриття комплексності змісту як окремого та самостійного правового поняття [6, с. 144].

Окремі автори звертають увагу на те що необхідно розрізняти суб'єктів прийняття рішень у кримінальному провадженні і відповідно визначати межі доказування залежно від тих рішень які вони приймають відповідно до своїх повноважень. Так, О.О. Торбас зазначає що межі доказування для прийняття процесуальних рішень встановлюються не тими суб'єктами, які проводять оцінку доказів відповідно до ст. 94 КПК України, а тими, які будуть приймати відповідні процесуальні рішення після оцінки доказів в порядку ст. 94 КПК України. Слідчий та прокурор визначають межі доказування лише для повідомлення особі про підозру, складанні обвинувального акта та для прийняття інших процесуальних рішень у межах своїх повноважень. Межі доказування щодо, наприклад, встановлення винуватості особи мають бути сформовані лише судом. Слідчий та прокурор можуть лише на основі кримінального процесуального законодавства, судової практики, власного досвіду тощо спрогнозувати межі доказування, проте конкретно визначати такі межі буде суб'єкт, уповноважений на прийняття кримінальних процесуальних рішень відповідно до КПК України [7, с. 206].

Не дивлячись на те що КПК не визначає меж доказування відповідно до ч. 1 ст. 94 слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного

процесуального рішення. Достатність передбачає зібрання такої кількості доказів які в своїй сукупності можуть бути використані для прийняття рішення у кримінальному провадженні. У цьому контексті достатність є оціночною категорією і безпосередньо стоується визначення меж доказування. Виникає логічне питання, яким чином необхідно визначати критерії для правильного встановлення меж доказування у кримінальному провадженні? З питанням меж доказування пов'язане питання встановлення істини у кримінальному провадженні. Відповідно відповідь на питання коли можна вважати встановленою істину у доказуванні і буде відповіддю на питання щодо визначення меж доказування.

Про встановлення істини у кримінальному провадженні мова йде у ст. 31 Конституції України відповідно до якої кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Досліджуючи питання встановлення істини у кримінальному провадженні В.Т. Нор, зазначав, що метою доказування є досягнення істини в кримінальній справі, зауважуючи, що без правильного пізнання того, що відбулося насправді, не можна розкрити злочин і викрити винних у його вчиненні та притягти їх до відповідальності. Попри відсутність у тексті закону терміна «істина», під час регламентації процесу доказування реалізація в кримінальному процесі принципу встановлення (дослідження) обставин справи повно, всебічно й об'єктивно є необхідною умовою та наслідком її досягнення, а власне таку відсутність слід тлумачити як недогляд, технічний недолік законодавця, а не як нову філософію правосуддя. Істиною в кримінальному судочинстві В.Т. Нор вважає відповід-

ність висновків досудового слідства, суду про обставини справи об'єктивним фактам дійсності [8, с. 1–6]. В.М. Тертишник, характеризуючи положення КПК України, також визначає встановлення об'єктивної істини як «основної передумови справедливості судочинства». Об'єктивною істиною він визначає таку, яка «підтверджена сукупністю достатніх і належних до справи, допустимих і достовірних доказів, зафіксована в публічних юридичних рішеннях» [9, с. 116].

Виходячи з зазначеного необхідно уточнити про яку саме істину може йти мова у кримінальному процесуальному доказуванні? Чи може це бути об'єктивна істина чи це має бути певна практична істина яка не виходить за межі предмету доказування і необхідна лише для прийняття рішення у справі. Об'єктивна істина як термін має більш філософське значення ніж юридичне і ближче за визначенням до абсолютних категорій які неможливо остаточно досягти, а можна лише прагнути до їх досягнення. Для юридичних цілей більш слушно вживати термін практична істина яка обмежується предметом доказування і може бути встановлена у кримінальному процесі.

Слушною є позиція О. Савкіна, який пропонує дослідження істини через аналіз запропонованих аспектів проблеми: нормативного, методологічного та філософського. Позитивна відповідь на питання про необхідність встановлення істини в кримінальному провадженні в контексті нормативного аспекту дозволяє нам лише задекларувати встановлення істини як мету кримінального процесу та є розв'язанням лише першого, найбільш поверхневого шару проблеми. Успішне розв'язання питання про закріплення (або вдосконалення наявних) у законодавстві працездатних правових інструментів досягнення істини становить другий, методологічний, аспект проблеми. Таким чином, філософський аспект проблеми встановлення істини в кримінальному провадженні потребує спростування, або, принаймні, критичного ставлення до ідей і концептів «постмодерніст-

ської» теорії про відсутність істини як такої. Надання ствердної відповіді щодо необхідності та можливості з'ясування істини в кримінальному провадженні в контексті кожного з трьох аспектів дає змогу зробити обґрунтований висновок про її існування та потребу у встановленні. Водночас невизнання принципу встановлення істини як ключової засади та мети кримінального процесу може поставити під сумнів власне науковий характер кримінально-процесуального права як дисципліни [10, с. 168].

Отже, встановлення практичної істини можна визначити як мету кримінального процесуального доказування. Межі встановлення істини слід обмежувати обставинами які входять до предмету доказування. Щодо конкретизації обставин які необхідно встановити слушною є позиція Л.М. Лобойка і О.А. Банчука що межі доказування – це такі межі доказової процесуальної діяльності, які констатують:

- повноту версій, що перевіряються;
- «глибину» дослідження обставин, що підлягають встановленню;
- обсяг доказів і їхніх джерел, обов'язкових для визнання наявності або відсутності цих обставин;
- достатність обґрунтування висновків у кримінальній справі тощо.

Межі доказування є індивідуальними у кожній кримінальній справі і для кожної зі сторін. Неправильне визначення меж доказування стороною обвинувачення може потягнути необґрунтоване звуження або розширення процесу доказування. Перше (необґрунтоване звуження) призводить до того, що деякі обставини, які належать до предмету доказування, залишаються недостатньо дослідженими через прогалини в доказовому матеріалі. Друге (необґрунтоване розширення) має наслідком невиправдане нагромадження доказової інформації, залучення додаткових процесуальних сил і засобів. Межі доказування, здійснюваного стороною обвинувачення під час досудового розсліду-

вання і в судовому розгляді, можуть не співпадати внаслідок виникнення необхідності перевірки під час судового розгляду нових версій, різниці в оцінці належності, допустимості, достовірності та достатності доказів та з інших причин. Отже, межі доказування у кримінальному провадженні визначаються:

- кримінальним законом, а якщо вирішуються цивільно-правові питання, то й цивільним законом;
 - сторонами з урахуванням ситуації провадження;
 - формою кримінального процесу, яка дозволяє припинення провадження за угодою про визнання винуватості [11, с. 173, 174].
- Зрозуміло що якщо мова йде про звуження або розширення процесу доказування то ми говоримо про оціночну позицію в першу чергу сторони обвинувачення. Відповідно до об'єктивного чинника у вигляді закону додається суб'єктивний чинник особи яка проводить досудове розслідування, прокурора, суду. Саме від позиції сторони обвинувачення в першу чергу буде залежати визначення меж доказування. Обмежити цей чинник вимогами закону неможливо через творчий характер процедури доказування яка застосовується індивідуально у кожному кримінальному провадженні з урахуванням формальних вимог КПК. Разом з тим підсумовуючи наведені у статті факти і аргументи можна сформулювати певні висновки.

Висновки. Не дивлячись на те що КПК не передбачає встановлення істини як мети доказування у кримінальному провадженні позиція про встановлення істини як мети доказування у кримінальному процесі має право на існування. Зі встановленням істини тісно пов'язанні межі доказування які необхідно обмежувати обставинами які входять до предмету доказування. Слушною є позиція що межі доказування треба розуміти як таку сукупність доказів і їхніх процесуальних джерел, зібрання і дослідження яких забезпечить повне й якісне встановлення всіх обставин предмета доказування

й ухвалення обґрунтованого рішення в кримінальній справі, а їх правильне встановлення є необхідною умовою забезпечення достатньої глибини пізнання відповідних обставин, а також необхідної надійності та переконливості результатів такого пізнання. Неправильне визначення меж доказування стороною обвинувачення може потягнути необґрунтоване звуження або розширення

процесу доказування. Межі доказування, здійснюваного стороною обвинувачення під час досудового розслідування і в судовому розгляді, можуть не співпадати внаслідок виникнення необхідності перевірки під час судового розгляду нових версій, різниці в оцінці належності, допустимості, достовірності та достатності доказів та з інших причин.

Анотація

Проблема визначення меж доказування не нова у науці кримінального процесуального права. Дискусія щодо меж доказування має тривалу історію і різні погляди серед науковців. Тема залишається актуальною і дискусійною як у теорії кримінального процесуального права так і у практичній діяльності судових та правоохоронних органів України.

У статті досліджено сучасний стан законодавства яке регламентує визначення меж доказування у кримінальному провадженні, проведено історичний аналіз розвитку дослідження цього питання у теорії кримінального процесу. Досліджено взаємозв'язок предмету доказування, необхідності встановлення істини у кримінальному провадженні з визначенням меж доказування.

Висвітлюються і аналізуються різні погляди науковців на проблему визначення меж доказування при здійсненні досудового розслідування і проведенні судового розгляду у кримінальному провадженні. Досліджуються різні механізми визначення меж доказування сформульовані у теорії і практиці кримінального процесу пов'язані з відсутністю на законодавчому рівні визначення відповідної правової процедури.

Звертається увага на різні підходи щодо визначення меж доказування у різних суб'єктів кримінального процесу – тих хто проводить досудове розслідування і здійснює доказування для прийняття відповідного процесуального рішення і тих хто здійснює судовий розгляд і здійснює дослідження доказів з метою здійснення правосуддя.

Розглянуто окремі філософські аспекти встановлення істини у доказуванні і їх взаємозв'язок з кримінальним процесуальним доказуванням і предметом доказування. Наведені аргументи на користь позиції щодо необхідності визначення встановлення істини як мети доказування.

Сформульовані окремі пропозиції щодо вдосконалення процедури визначення меж доказування у кримінальному процесі. Удосконалені окремі аспекти встановлення меж доказування у практичній діяльності правоохоронних органів.

Ключові слова: кримінальне провадження, докази, доказування, предмет доказування, межі доказування.

Vorobei P.A., Tylchuk V.V., Forostianyi A.V. Limits of proof in criminal proceedings

Summary

The problem of determining the limits of proof is not new in the science of criminal procedural law. The debate over the limits of proof has a long history and differing views among scholars. The topic remains relevant and debatable both in the theory of criminal procedural law and in the practical activity of judicial and law enforcement agencies of Ukraine.

The article examines the current state of the legislation that regulates the determination of the limits of evidence in criminal proceedings, and conducts a historical analysis of the development of

the study of this issue in the theory of criminal proceedings. The relationship between the subject of proof, the need to establish the truth in criminal proceedings and the definition of the limits of proof has been studied.

The different views of scientists on the problem of determining the limits of proof during pre-trial investigation and trial in criminal proceedings are highlighted and analyzed. Various mechanisms for determining the limits of proof formulated in the theory and practice of the criminal process are being studied and are associated with the absence of a definition of the appropriate legal procedure at the legislative level.

Attention is drawn to different approaches to determining the limits of evidence in different subjects of the criminal process – those who conduct pre-trial investigation and provide evidence for the adoption of a corresponding procedural decision and those who conduct a trial and conduct a study of evidence for the purpose of justice.

Some philosophical aspects of establishing the truth in evidence and their relationship with criminal procedural evidence and the subject of evidence are considered. Arguments are given in favor of the position regarding the need to define the establishment of truth as the goal of proof.

Separate proposals regarding the improvement of the procedure for determining the limits of evidence in the criminal process have been formulated. Certain aspects of establishing the limits of proof in the practical activity of law enforcement agencies have been improved.

Key words: criminal proceedings, evidence, proof, subject of proof, limits of proof.

Список використаних джерел:

1. Михеенко М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. К.: Вища школа, 1984. 133 с.
2. Стахівський С. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09; Національна академія внутрішніх справ України. К., 2005. 30 с.
3. Деев М. Достатність доказів у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2008. 16 с.
4. Конюшенко Я. Доказування на досудовому провадженні у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Акад. упр. МВС України. К., 2010. 20 с.
5. Гнатенко В. Межі доказування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 16 с.
6. Станкович М.І. Розвиток кримінального процесуального законодавства та науки кримінального процесу про межі доказування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2018. Вип. 48. Том 2. С. 141–144.
7. Торбас О.С. До питання визначення меж доказування у кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 293–297.
10. Нор В. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2010. № 2. С. 1–14. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvtldr.pdf>.
11. Тертишник В. Істина «поза розумним сумнівом»: проблеми та колізії доказового права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 1. С. 116–120.
12. Савкін О. Проблема встановлення істини під час здійснення кримінального провадження. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 162–170.
13. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес: навчальний посібник. К.: Ваіте, 2014. 280 с.